

Vokaalivaihtelu äänne- ja merkityso pillisena tekijänä.

Piirteitä deskriptiivisistä sanoista.¹

Vokaalin vaihtuessa muuttuu sanan merkityskin edellyttäen, että kyseessä on »normaali», äänneasultaan vakiintunut sana. Niinpä *kala* tarkoittaa aivan toista kuin *kela* tai *kola*, *suuri* toista kuin *saari* tai *suri*. Mutta jos siirrymme deskriptiivisten sanojen piiriin, huomaamme, että suhteet eivät ole läheskään yhtä selvät. Monessa tapauksessa näyttää päinvastoin siltä, että vokaalivaihtelu ei edusta mitään korrelaatiosuhdetta, ei myöskään kesto.

Eräessä aikaisemmassa kirjoituksessani (Muutamia piirteitä puheesta, Virittäjä 1934) olen esittänyt ajatuksen, että deskriptiivisissä sanoissa tavattava äännevaihtelu ei ole läheskään aina historiallisen kehityksen tulos, vaan eräistä muista, etupäässä tyylillisistä seikoista riippuva. Tämän perusteella en halunnut — enkä haluaisi nytkään — puhua mitään tietystä, rekonstruoitavissa olevasta vartalosta, vaan rajoitin lausumaan arvelun sanahahmosta, jonka ilmentyminä toisilleen lähisukuisia deskriptiivisiä sanoja olisi pidettävä.

Tuo hypoteesi on näyttänyt minusta käyttökelpoiselta, ja siihen nojautuen olen ryhmittänyt joukon foneemeja; yhteen ryhmään on siis viety aina ne, jotka äänteellisesti ja merkityso pillisesti liittyvät läheisesti toisiinsa. Koska erilaisuudet konsonantismissa ovat tällä kerralla tarkastelun ulkopuolella, olen kuhunkin ryhmään poiminut kokoelmistani vain sellaiset foneemit, joiden konsonantismi on täysin identtinen. Ryhmät eivät näin ollen ole »täydellisiä», mikäli tällaista määrettä deskriptiivisiä sanoja koskevassa tutkielmassa voi lainkaan käyttää, mutta uskon, että ne siitä huolimatta sisältävät riittävästi aineistoa vokaalivaihtelun merkityksen selville saamiseksi. Olen ottanut esitykseeni mukaan vain mahdollisimman kiistattomat tapaukset, niin että sanojen etymologisesta yhteenkuuluvaisuudesta tuskin voidaan olla eri mieltä. Virkkeet kuvastavat yksinomaan Lemm murretta.

1. Eräänlaista 'määrätiedotonta, selvästä harkinnasta riippumatonta kulkemista' luonnehtivat verbit *honttuutella*, *hönttyytellä* ja *hunttuutella*. Näiden käytöstä mainittakoon muutamia esimerkkejä. Eräällä vähämielellisellä miehellä oli tapana pukeutua naisen vaatteisiin; niissä hän sitten »kävel honttuuttele». Kouvon Lemm sanastossa on: »Kävellä hönttyytellä mitään aikaan saamatta». »Kävel hunttuuttele (eräs poika) voa sen-

¹ Esitetty Sanakirjasäätiön sanastonkerääjain kokouksessa Helsingissä 3. I. 1935.

näkö'sest» (ei pysynyt kotonaan, vaan kulki siellä täällä morsiantaan ikävöiden).

Tässä ryhmässä tapaamme kaksikin vaihtelutapausta, joihin nyt jo tahtoisin kiinnittää huomiota, sillä tuonnempana ne toistuvat vähän väliä. Tarkoitän vaihtelusuhteita: etuvokaali ~ takavokaali ja *o* ~ *u* resp. *ö* ~ *ü*. Sanojen merkitystä tarkastaessamme sen sijaan tuskin voimme päästä mihinkään positiivisiin tuloksiin: subjektina on kaikissa tapauksissa ihminen, joka reagoi todellisuuteen normaalista poikkeavalla tavalla, predikaatti taas ilmaisee tällaisen henkilön tuloksetonta kuljeskelua.

2. 'Pitkän hoikan kappaleen heilumista vedessä tai veden varassa' tarkoittavat foneemit *hoilua*, *hoiluta* ja *huilua*, *huiluta*. Niinpä esim. sammakontoukan häntä »hoiluaa» vedessä, käärme taas uideksaan menee »huiluaa» veden sisässä. »Ahvenheinästä» (potamogeton) sanoi eräs kertoja: »Eihä se pystys kasva, sielä se huiluu voa järves».

3. 'Herkkä tahdoton liikkuminen, väriseminen' on *hytisemistä* tai *hötisemistä*. Sammakonmäti esim. »hytää», sian leukapielissä taas on »läskiä nii et hötäjeä» (huom.: *-ise-* ja *-äjä* paradigmät sekaantuneet).

4. Seuraavaan ryhmään viedyt sanat kuvaavat 'ilman virtaamista tai liikettä, tavallisesti heiluttamista, mikä aiheuttaa ilmapirran'. Vaihtelutaapaamme sekä ensimmäisen että toisen tavun vokalismissa. Sanat ovat seuraavat: *löyhöttää*, *löyhyttää*, *leyhyttää*, *läyhytellä* sekä *leuhuttaa*, *leuhottaa*, *leuhotella* ja *liuhotella*. Näiden käytöstä mainittakoon muutamia esimerkkejä.

Jos päällystakissa on leveät liepeet, niin nämä »löyhötteät kylmeä». Kun lypsettiin, niin »lapset ol' löyhyttämäs, hälytyttiit (lehtevällä oksalla) karpä'siä pois». Mutta joskus lehmä potkaisee rännän kumoon, »vaikk olkuo leyhyttäjäkii». Lounettakin (= kalevantulet) viime yönä »löi, läyhyttel». »Ku tuul leuhutti, vei johokii astikka sitä» (tuuli oli siepannut hameen). Eräs mies oli hukkunut kaivoon, »peälakhiukset leuhottiit siin vie (= veden) peäl». Jokin aika sitten paloivat kalevantulet; »se löi leuhottel noinikeä» (kertoja näytti kädellään). Kun ketju alkoi uupua, niin se kääntyi takaa-ajavaa koiraä päin; »oikei ku liuhottel (häntäänsä), ei tuo kurko puuttunt» (koira vain katseli).

Tästäkin sanaryhmästä huomaamme selvästi, että vokaalinmuutos ei aina aiheuta merkityksenmuutosta. Sanotaanhan esim. lehtevällä oksalla huiskuttamista *leyhyttämiseksi* sekä *löyhyttämiseksi*, »lounetta» taas *löyhyttelee* tai *leuhottelee*. Itse vokaalivaihtelusta voimme sen sijaan nytkin

tehdä samantapaisia havaintoja kuin ennenkin. Huomaamme etuvokaalilla foneemilla olevan takavokaalisen paralleelin (*leyhyttää* ~ *leuhuttaa*), *o* ~ *u*, *ö* ~ *ü* vaihtelusta saamme niin ikään lisäesimerkkejä (*leuhottaa* ~ *leuhuttaa*, *löyhöttää* ~ *löyhyttää*). Uusina tapauksina voimme merkitä *e* ~ *i* (*leuhotella* ~ *liuhotella*) ja *e* ~ *ä* (*leyhytellä* ~ *läyhytellä*) vaihtelun sekä labialisaation (*leyhyttää* ~ *löyhyttää*). Näistä kaikista saamme lisäesimerkkejä tuonnempana.

5. Seuraavan ryhmään kuuluvat sanat merkitsevät 'äkillistä nousemista tai laskeutumista'. Ne ovat: *kaapsahtaa*, *kapsahtaa*, *käpsähtää*, *kopsahtaa*, *kupsahtaa* ja *köpsähtää*.

Esimerkkeinä tulkoon mainituksi, että ken kavahtaa pystyyn, sen sanotaan kaapsahtavan tai kapsahtavan ylös. Eräs emäntä oli nukahtanut työnsä ääreen, »ku Olka kal'jais, siit kapsaht ylös». Kouvon sanastossa on seuraava tieto: »Koiraa esim. käpsähtää, joko hypähtää ylös tai käpsähtää etujaloilleen läkälleen». Kun nostivat minua, niin »peä kopsaht kurkhirtie». Hevonen kaatui, »se män että kupsaht polvillie». Sekään ukko ei enää omin neuvoin pääse juuri liikkumaan, »koatuu köpsähtelyö millo mihikii».

Näistä sanoista tarkoittavat *ka(a)psahtaa* ja *käpsähtää* 'nousemista', viimeksimainittu sekä *kupsahtaa* ja *köpsähtää* 'laskeutumista', kun taas *kopsahtaa* verbiä on käytetty pikemminkin kuvaamaan liikkeestä aiheutuvaa ääntä kuin liikettä itseään. Esimerkkien harvalukuisuuden vuoksi ei käy päättäminen, onko kyseessä sääntö vai sattuma; missään tapauksessa rajat eivät näytä olevan jyrkät, sillä tarkoittaahan ainakin *käpsähtää* kuvailuista liikkeistä kumpaakin. Sen sijaan voimme todeta tutut vokaalivaihtelut: etuvokaali ~ takavokaali (*käpsähtää* ~ *kapsahtaa*, *köpsähtää* ~ *kopsahtaa*), *o* ~ *u* (*kopsahtaa* ~ *kupsahtaa*). Huomattakoon vielä lyhyen ja pitkän vokaalin vaihtelu (*kapsahtaa* ~ *kaapsahtaa*) sekä labialiasatio (*kopsahtaa*).

6 ja 7. Hauskan esimerkin *e* ~ *i* vaihtelusta tarjoavat toisaalta 'vaivalloista ponnistelemista' merkitsevät *kemmerrellä* ja *kimmerrellä*, toisaalta 'kieriskelemistä' tarkoittavat *ketturoida* ja *kitturoida*.

Lanaan menneestä kalasta sanottiin: »Ku se käi kemmertelemeä, se ain heilu (pyydyksen perä nim.) ja män mukoa». Hukkuvasta taas eräs kertoja arveli: »Eihä sitä tiijä mite se siel kimmerrellesseä katumusta tekyö». Lapsia komennetaan vuoteelta pois »ketturoimasta», mutta oljilla he saivat ennen »kitturoida» kaikki joulunpyhät.

Esimerkit osoittavat, että ainakaan näissä tapauksissa *e* ~ *i* vaihtelulla ei ole mitään semologista merkitystä.

8. Seuraavaan ryhmään vietyjä sanoja selvitellessämme voimmekin turvautua vanhoihin tuttuihin äännesääntöihin: labiaalikonsonantin vaihtuksesta on viereinen vokaali labiaalistunut. Sanat, joihin mainittua sääntöä olisi sovellettava, ovat *käpittää*, *köpittää* ja *köpötellä*.

Erästä varovaisesti liikkuvasta miehestä sanottiin: »Se mänyö käpitteä ain nii hiljallie tuost meäst ylöspäi». Vanhuksen kävelemistä tarkoittavat seuraavat virkkeet: »Se tul' köpitti sinne» ja »Kepi kans köpöttele».

Näillä kaikilla sanoilla on sama merkitys: 'kävellä hiljaa ja varovasti'.

9. Kokonaan toisenlaista liikehtimistä, 'reipasta kävelyä' tarkoittavat verbit *lapittaa*, *laputtaa* ja *lipittää*.

»Meä ala lapittoa et lappo¹set loiskoa», sanoi kertoja, nainen, tarkoittaen tällä sitä, että hän ei viivyttelyt lähdössä eikä matkalla. Vallatonta poikaa taas komennettiin: »Ala laputtoa!» Eräs isäntä oli ollut matkalla noidan luo ottaakseen varkaan selville, mutta saanut sitten sanan, että tavarat oli jo palautettu. Silloin hän kääntyi ja »läks lipittämeä pois».

Virkkeitä tarkastaessamme huomaamme, että naisihmisen sanotaan *lapittavan*, isäntämiehen taas *lipittävän*, vaikka ennakolta olisi kenties taipuvaisempi odottamaan päinvastaista käyttöä (AARNI PENTTILÄ, Sanojen tunneaines, Virittäjä 1922, s. 84). Tarkastelu ei kuitenkaan jätä meitä selitystä vaille: takavokaalista sanaa (*ala*) seuraa takavokaalinen (*lapittaa*), etuvokaalista (*läks*) etuvokaalinen (*lipittää*). Epäilemättä kuulostaa lause »meä ala lapittoa et lappo¹set loiskoa» komeammalta ja tyylikkäämmältä kuin *»meä ala lipitteä et lappo¹set loiskoa». Niin ikään tuntuu sanonta »läks lipittämeä» onnistuneemmalta ja puhdassointuisemmalta kuin *»läks lapittamo».

10. Jos ihminen 'kulkee kallistellen', sanotaan hänen *lenkkuuttavan*, *länkkyyttävän* tai *lonkkuuttavan*, todennäköisesti myös *lönkkyyttävän*, vaikka tästä ei satu olemaan esimerkkiä. Nämä verbit ovat kallellaan olemista tarkoittavien nominien johdannaisia; kallistuneen aidan esim. sanotaan olevan *lenkallaan*, *länkällään*, *lonkallaan* tai *lönkällään*. Verbien käyttöä valaisevat seuraavat virkkeet: »Ne ol' siit pienen nii veäräseärisiä (erään talon lapset), käveliit lenkkuuttiit jonkii näkö¹sest»; »Kävel länkkyyttel polvet lenkalloa»; »Täss alkuvuikost käveli lonkkuutteli kyläl» (tämän sanoi eräs jäykkäjalkainen mies itsestään).

Verbit eivät eronne merkityksensä puolesta toisistaan sen oleellisemmin kuin edellämäinitut nimitkan. Äännevaihteluista kiintyy huomomme tuttuihin suhteisiin: *e ~ ä* (*lenkallaan*, *lenkkuuttaa* ~ *länkällään*, *länkkyyttää*) ja *o ~ ö* (*lonkallaan* ~ *lönkällään*).

11. 'Nopeata heilumista tai värisemistä' tarkoittavat *lepattaa*, *lipattaa* ja *läpättää*. Näiden sanojen merkitys ja käyttö selviää allaolevista virkkeistä.

Sukset olivat edestä hoikat ja ohuet, niin että niiden »käret lepattiit hiihtäis». Kun olin vähän aikaa aidanteossa, niin »se (muod. subj.) rupeiskii vapisuuttamoa, syvä (= sydän) lipattamoa». Kun oli käytävä sian-tappoon, niin »kyl se vähä ninku syvä läpätti».

Samaan ryhmään kuuluvat nähtävästi myös suffiksillisesta nominista johdetut *lepakoitella* ja *lopakoitella*. »Oikei lepakoittel tuos», sanoi eräs kertoja perhosesta, »siivet lekuttiit nii sořjast». HENRIK KOUVO taas ilmoittaa, että »suurisiipinen lintu lentelee lepakoittelee».

Edellisestä havaitsemme, että sydän *lipattaa* tai *läpättää*, kun se sykkii tavallista kiivaammin; vokaalivaihtelulla ei siis ainakaan tässä tapauksessa ole mitään semologista merkitystä. Mutta seuraavat virkkeet näyttävät viittavaan päinvastaiseen suuntaan. Perhonen lentelee *lepakoittelee*, suurisiipinen lintu taas *lopakoittelee*. Aineiston niukuuden vuoksi ei voi ratkaista, kuvastuuko tällaisesta käytännöstä yleinen suunta vai onko kyseessä ehkä vain pelkkä sattuma. On vain tyydyttävä toteamaan, että ainakin tässä erikoistapauksessa takavokaalinen *lepakoitella* ilmentää raskaampaa ja kömpelömpää liikehtimistä kuin etuvokaalinen *lepakoitella*.

12. Seuraavassa ryhmässä esitetyt sanat kuvaavat 'velttoa ryhditöntä liikkumista', olipa sitten kyseessä omin neuvoin tapahtuva kulkeminen tai ulkopuolisen voiman aikaansaama lepotilan muutos. Edellisessä tapauksessa on siis subjektina ryhtiä vailla oleva kappale, jälkimmäisessä taas objektina. Tähän yhteyteen kuuluisivat seuraavat sanat: *lerputa*, *lerputtaa*, *lirputa*, *lirputtaa*, *lorputella* ja *lurputa*.

Ensimmäistä näistä Kouvo selittää: »Jokuu saapi käydä lerputa ikäväkseen jossakin puuhassa, käydä turhanpäiten». Muut esimerkit ovat omista kokoelmistani. Joskus on pyytäminen kevyempää kuin työllä hankkiminen: »Vähä kielteä lerputtoa ni soap». Hevosista: »Mikä o joutu'samp, se ennatteä sil käymiselleä, toise piteä lirputa juoksua». Tuohen pinnasta on revennyt ohut suikale, »tuul viel lirputtoa välist sitä». Eräästä miehestä: »Se ol' nii lorppana(n) näkö'ne, käi lorputtel peä aloapäi». Jos koira viedään väkisin metsään, niin se ei otusta etsi, »se juoksuo lurppuvoa voa häntä hoaroi välis».

Virkkeiden perusteella olisi taipuvainen päättelemään, että *lerputa* ja *lirputa* kuvaavat keveämpää ja vaivattomampaa käymistä kuin *lorputella* ja *lurputa*. Käyhän viimeisistä esimerkeistä selvästi ilmi, että liikkuminen

tapahtuu vasten tahtoa ja on sen mukaista, kun sen sijaan ainakaan lirputa- virke ei anna aihetta tällaisten päätelmien tekoon — jos kohta ei päinvastaistenkaan.

Tälläkin kerralla voimme kiinnittää huomiota entuudestaan tuttuihin $e \sim i$ ja $o \sim u$ vaihteluihin.

13. Lemin murteessa on joukko sanoja, jotka tarkoittavat 'hervottoman olennon tai kappaleen putoamista tai kaatumista'. Tässä yhteydessä mainittakoon näistä seuraavat: *retkahtaa*, *rotkahtaa*, *rutkahtaa* ja *rötkähtää*.

Eräässä monen tuntemassa anekdotissa kerrotaan, miten käärme putosi puusta vastaksia taittavan naisen kaulaan. Sanotaan: »Puust retkaht kärmek kauloa» tai »Rotkaht sielt niskoa». — Sivumennen huomauttakaan, että käärmeen putoamista voidaan ilmentää myös *letkahtaa* ja *lötkähtää* foneemeilla, mahdollisesti erällä muillakin. — Aikansa mälliä poskessa pidettyään hän nielaisi sen; »se män että rutkaht». Humalainen ensin lattialla hoiperteli, »viimo¹selt koatu rötkäht siihe».

Sama vartalo kuin näissä momentaanisissa verbeissä on myös parissa kontinuaatiivisessa, nimittäin sanoissa *rotkia* ja *rutkia*. Koska $o \sim u$ vaihtelu kuvastuu näissä erittäin selvästi, mainitsen niiden käytöstä pari esimerkkiä.

Mustalaiset ajoivat hyvää vauhtia, rattailia oli kirstu ja siinä ruumis. Mutkassa lähellä lampea pääsikin kansi auki, ja ruumis putosi kirstustaan, »senku män et koivet rotki sinne luhalle». Tämän anekdotin esittänyt henkilö sattui vähän myöhemmin kertomaan sen uudestaan. Tällöin hän sanoi samaisesta ruumiista: »Se män et koivet rutki».

Äännevaihteluihin ei näytä merkitysohittisessa suhteessa liittyvän muuta mainitsemisen arvoista, kuin että esimerkkien perusteella ei ole mahdollista sanoa *m i t ä ä n v a r m a a* puoleen eikä toiseen.

14. 'Matomaista kiemurtelemista' tarkoittavat mm. foneemit *lengerrellä*, *lingerrellä*, *longerrella* ja *lungerrella*. Mainitsen näistäkin muutamia esimerkkejä.

»Nuora juoks peräst, pitkä raippa» — »Juoks lenkertel peräst ku kärme». Mennessäni kaloja ottamaan näin, että »sella¹sia valkeita matoja jo linkertel peäl» (kalat olivat olleet liian heikossa suolassa). Ankeriaasta: »Olem meä tuon iässäi näht monta kertoa lonkerteleva». Jos kesällä leikkaa mateen niskasta auki, näkee siinä pieniä valkeita matoja; »ne noinikeä lunkerteluot» (kertoja näyttää sormellaan).

Tämän ryhmän esimerkeistä tuskin saamme tukea olettamukselle, että takavokaalisia sanoja käytettäisiin kuvaamaan hitaampaa ja kömpelöm-

pää liikehtimistä kuin etuvokaalisia. Sanotaanhan tosin pienten matojen »lingertelevän», mutta myös »lungertelevän», kun taas pitkä raippa vain »lengertelee». Virkkeiden nojalla ei myöskään uskaltane väittää, että eri vokaaliasteiden avulla (*i—e—o—u*) ilmennettäisiin erilaista tunnesuhtautumista, edellisillä melioratiivista, jälkimmäisillä pejoratiivista, sillä esimerkeistä päättäen sarjan äärimmäisetkin jäsenet (*lingerrellä; lungerrella*) saattavat heijastaa inhon tunnetta kutakuinkin yhtä voimakkaasti.

Äänneopillinen tarkastelu johtaa taas tälläkin kerralla entisiin tuloksiin: vaihtelusuhteihin *e ~ i* (*lengerrellä ~ lingerrellä*) ja *o ~ u* (*longerrella ~ lungerrella*).

15. Edellisessä ryhmässä esitettyihin sanoihin liittyvät merkityksen puolesta hyvin läheisesti *loikerrella, luikerrella* ja *laikerrella*. Niinpä esim. sisiliskon sanotaan loikertelevan tai luikertelevan. Kielestä taas on arvioitu: »Luikerteluo ja laikerteluo luisel lukon takan». Mahdollisesti on ja sanan loppuvokaali aiheuttanut *a*:llisen vaihdannaisen (*laikerrella*) synty-misen tässä soinnuilla leikittelevässä arvoituksessa.

16. 'Pehmeätä tasapaksua olentoa tai esinettä ja sen liikkumista' voidaan ilmentää usealla eri foneemilla. Näistä liittyvät konsonantismiltaan yhteen seuraavat nominit ja verbit: *pätsä, pätsäkkä, pätsikäs, pötsä, putsikka, putsikas; patsahtaa, pätsähtää, potsahtaa, putsahtaa, potsutella, putsutella* ja *putsuttaa*. Sanojen merkityksen ja käytön valaisemiseksi esitän aluksi muutamia virkkeitä.

Edellä lueteltuja nomineja käytetään määreinä lyhyestä lihavasta ihmisestä, eritoten pienestä lapsesta puhuttaessa. Sanotaan esimerkiksi: »Raskas lapsen pätsikäs» tai, nytkin lasta tarkoittaen: »Se ol' nii lihavakii ninku sen, lihapötsä». — Ohimennen huomautettakoon, että '(eläimen) mahalaukkua' tarkoittava *pötsi* liittyy sekä merkityksensä että äänne-asunsa puolesta läheisesti näihin nomineihin. — »Putsikkaasta» on seuraava esimerkki: »Kylhä se ol' kii oikei kunnom putsikas ku suuren toakan tek» (heinistä). Nomineista siirrymme saman vartaloaineksen sisältäviin verbeihin. »Patsahtaminen» tuli kuuluviin seuraavassa yhteydessä: Kertoja ei olisi halunnut sanoa erästä arvoitusta, mitä häneltä utelin. Lopulta hän kuitenkin taipui ja virkkoi: »meä sano siit et patsahtoa», ja antoi kuulua. Sanan etuvokaalisesta paralleelistä on parikin esimerkkiä. Kouvon kokoelmissa on virke: »Jokuu esine putoisi (impf.) että pätsähti, jos putoava on pehmeämpää ainetta». Eräällä harjamiehellä oli taas kaupaa tehdessään tapana aina sanoa: »Minä anna pennin nin että pätsähteä». Kun vetisellä pehmeäpohjaisella niityllä kävellessään nosti jalkaansa

maasta, niin »se vähä ninku potsaht». Taikinan alustamisesta on arvoitus: »Luine luts, puine puts, ku painoa ni putsahtoa». Onkin paha päästä ylös, »kovoa hankie ku putsahtoa». Eräästä miehestä: »Se ekses ja kävel potsuttel, sella¹sta huikkutietä». »Eväi kansaha ne män putsuttel» (heinäniitylle) — — »Kell ol' maitolasku, kel leipäsäkki, kel mitäi seläs». »Käveli(n) putsutteli(n) suol». Leivät pyöristettiin hypittäen taikinakimpaletta puuvadissa; »siin putsuttiit sitä leipeä nii kauva ku se tul' mökkölöks, siit (= sitten) pötsis pöyväl».

Viimeisestä virkkeestä saamme johtolangan, mikä helpottaa merkityso pillisen puolen selvittelyä. Ryhmän sanathan eivät näet merkitse yksinomaan pehmeätä kappaletta ja sen liikkumista, vaan eräät niistä kuvaavat myös hälyä, mikä syntyy takertuvaa, tahdasmaista ainetta kosketeltaessa (*potsahtaa, putsahtaa*). Kun taikinapalan vadissa hypittämistä sanotaan »putsuttamiseksi» ja sen pöydälle pudottaminen merkitään »pötsis» foneemilla, liittyy näihin sanoihin ilmeisesti mielikuva s e k ä l i i k k e e s t ä että sen aiheuttamasta äänestä. Samanlaisen miellekompleksin tapaamme toisestakin yhteydestä, nimittäin virkkeestä: »Käveli putsutteli suol». Kun kävelee vetisellä pehmeäpohjaisella maalla, vajoaa jalka joka askeleella, ja kun sen sitten irroitaa, syntyy ääntä, »putsahtaa» (tai »potsahtaa!»); näin ollen tällaisella maaperällä käveleminen on »putsuttelemista». Samantapaisen äänen aiheuttaa selkää hakkaava taakka; siksi voidaankin sanoa: »Eväi kansaha ne män putsuttel». Jos nyt ajatellaan, että sellainen henkilö, kenellä ei ole varsin herkkä kielikorva, kuulee puheenaolleita foneemeja käytettävän konsosiaatioissa, joiden pääjäsenenä on jokin liikuntaa ilmaiseva verbi (*mennä, kävellä* tms.), on varsin luultavaa, että konsosiaation koko merkitys ei käy hänelle selväksi ja että hän näin ollen ei kykene täysin oikein reprodukoimaan. Tällä tavalla selittyisi *potsutella* sanan käyttö virkkeessä: »Se ekses ja kävel potsuttel sella¹sta huikkutietä».

Mitään muuta merkityso pillisessä suhteessa huomattavaa sanoihin ei sisältyne, sillä nytkään ei vokaalivaihteluun näytä liittyvän mitään korrelaatio suhdetta. Sen sijaan voimme foneemeja äänneopilliselta kannalta tarkastellesamme panna merkille entiset vaihtelusuhteet: takavokaali ~ etuvokaali, *o* ~ *u*. Labialisaatiosta saamme niin ikään tässä yhteydessä lisäesimerkkejä.

17. Viimeisenä otan puheeksi ryhmän, mihin kuuluu 'vaivalloista, tuloksetonta ponnistelua' kuvaavia foneemeja. Näitä ovat *röpiköidä, röpiköidä, ropikoida* ja *rupikoida*.

Kerran oli silkkikuikka niellyt selkäsiimaan käyneen kalan ja näin

jäänyt itsekin kiinni. Kun saimme linnun veneeseen, niin »se pyrk peälle ninku ninku sus — — »Röpiköi nii julmast et» — — »Soant koukustakoa pois enneku tappo, siit ei enää räpiköint». Ammuttu lintu putosi maahan pääsemättä enää lentoon eikä juuri muutenkaan liikkumaan, »siihellä se jäi ropikoimoa». Humalainen oli horjahtanut porraspuulta ojaan eikä kyennyt enää omin neuvoin nousemaan. Eräs ohikulkija kuuli pimeässä jotakin liikehtimistä; »heä tuumais et mikä se siel rupikois».

Äännevaihtelu näyttää tälläkin kerralla olevan sangen toisarvoinen tekijä merkitysvivahdusten ilmentäjänä, koska kerran aivan samanlaista liikehtimistä, 'linnun avutonta ponnistelua' nimittäin, sanotaan *räpiköimiseksi*, *röpiköimiseksi* ja *ropikoimiseksi*. Mutta jos positiivinen lisä tässä kohden onkin olematon, niin toiselta taholta voimme sen saada: tütujen vaihtelusuhteiden sarjaan voimme tälläkin kerralla merkitä kokonaista kolme eri tapausta, samat muuten kuin edelliselläkin.

Kokoamme lopuksi yhteen havainnot, mitkä eri ryhmien kohdalla olemme tehneet. Tarkastaessamme vokaalivaihtelua merkitysoipilliselta kannalta voimme vain todeta, että mitään ehdottoman varmoja suunta-
viivoja edellisen perusteella ei voida vetää. Eräissä tapauksissa näyttää kyllä siltä, että etuvokaalinen foneemi kuvaa kevyempää ja sirompaa liikettä kuin takavokaalinen, mutta minään sääntönä tätä ei suinkaan voida pitää. Monta kertaa saattavat esim. ympäröivät sanat vaikuttaa ratkaisevasti hahmoutuman äänneasuun.

Edellistä voitaneen pitää päätuloksena merkitysoipillisesta tarkastelusta. Äänneopilliselta kannalta lienevät tärkeimmät ja eniten huomiota ansaitsevat seuraavat vaihtelutapaukset: etuvokaali ~ takavokaali (9 kertaa), *o* ~ *u*, resp. *ö* ~ *ü* (14 k.), *e* ~ *i* (6 k.) ja *e* ~ *ä* (3 k.). Melko yleistä näyttää myös olevan, että labiaalikonsonantin sisältävistä foneemeista tava-
taan muiden lisäksi nimenomaan labiaalivokaalisia vaihdannaismuotoja.

Päätteeksi aineiston keruuseen kohdistuva tärkeä huomautus: deskriptiiviset sanaton otettava talteen vapaasta puheesta. Sillä jos tällaista haurasta, muunteluille altista sanastoa käy kysellen kokoamaan, tulee antaneeksi kertojalle ainakin muodon, mistä taas on seurauksena, että myöhempi, asiaa tuntematon tutkija voi joutua pahasti harhaan tehdessään äännevaihtelusta havaintoja ja päätelmiä.

Veikko Ruoppila.